

I. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЧУЖОМОВНІЙ АУДИТОРІЇ

УДК 811.16'34'36'373:378.147.016

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ВСТУПНОГО КОМЕНТАРЯ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ-СЛАВІСТАМИ

Мар'ян Скаб

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Визначено лінгводидактичні можливості вступного коментаря під час вивчення української мови студентами-славістами. Такий коментар мусить містити інформацію про основні (фонетичні, граматичні, лексичні, графічні) особливості української мови взагалі, а також зосереджувати увагу на спільних та відмінних рисах української та інших відомих слухачеві слов'янських мов.

Ключові слова: вступний коментар, спільні та відмінні риси (фонетичні, граматичні, лексичні, графічні) слов'янських мов.

Вивчення іноземної мови розпочинаємо зазвичай із стислого вступного коментаря, який містить коротку, але доволі різнобічну й важливу інформацію про визначальні особливості історико-культурного розвитку етносу, мову якого викладаємо, відомості про найважливіші типологічні характеристики цієї мови, її основні диференційні фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості.

Дуже важливо, на наш погляд, у стиснутому, зрозумілому для початківців викладі, подати найсуттєвішу інформацію, таку, яка допомагатиме їм швидше й глибше опанувати основи нової, незнайомої для них мови. Зрозуміло, що оптимальним шляхом є постійне порівняння й зіставлення цієї нової мови з рідною мовою тих, що навчаються, чи з уже відомими і достатньо добре знаними їм іншими іноземними мовами, залучення знань про які буде виконувати роль посередника під час вивчення української мови. Такий підхід, на нашу думку, забезпечить свідоме опанування законів іноземної мови включно з урахуванням позитивного й негативного трансферів у процесі її засвоєння та використання. Відповідно специфіка вступного коментаря буде різною залежно від рідної мови тих, хто навчається, та їх попередньої лінгвістичної підготовки.

Мета цієї роботи – визначити лінгводидактичні параметри формування вступного коментаря під час вивчення української мови студентами-славістами – представниками східно- та західнослов'янських народів (росіянами, чехами й поляками).

Слухачів, які належать до цієї групи, вирізняє низка особливостей, які прямо впливають на засвоєння ними української мови. По-перше, такі студенти мають досить добру загальну філологічну (зокрема й славістичну, підготовку: вони знають щонайменше в обсязі шкільної програми одну із східно- чи західнослов'янських мов, засвоїли пропедевтичні курси „Вступ до мовознавства” та „Вступ до слов'янської

філології”, тобто володіють основами генеалогічної та типологічної класифікацій мов, мають уявлення про особливості культурно-історичного розвитку слов'ян взагалі та українців зокрема. По-друге, у процесі університетських студій такі студенти, крім власної мови, поглиблено вивчають інші слов'янські мови: для українських студентів це передовсім російська мова, засвоєна ще в школі, а також одна із західнослов'янських мов, яку вони студіюють у виші як другу слов'янську.

Отже, працюючи з конкретною групою студентів-славістів, розпочинаємо вивчення української мови із вступного коментаря, у якому в загальних рисах встановлюємо місце української серед інших відомих цим слухачам східно- і західнослов'янських мов: російської та польської, російської та чеської, російської та польської і чеської.

Готуючи відповідне заняття, враховуємо вже наявні академічні та навчальні описи характерних рис слов'янських мов. Найповнішим і найсвіжішим джерелом першого типу вважаємо опис слов'янських мов у колективній монографії, виданій Російською академією наук [9] та працю польської дослідниці Г. Далевської-Грен [10]. Серед навчальних джерел назвемо випробовану часом і популярну серед студентів-славістів багатьох поколінь працю М. Кондрашова „Славянские языки” [2], численні підручники зі вступу до слов'янської філології російською [1; 5; 6], польською [14], чеською [12; 15] та перший україномовний підручник В. Лучика [3], інші видання навчального типу [наприклад, 4]. Стануть у пригоді й енциклопедичні статті, присвячені слов'янським мовам, що перебувають у полі нашої уваги. Певний інтерес мають і науково-популярні книжки з проблем славістики, наприклад, праця А. Фаловського та Б. Сендеро [11]. Зрозуміло, що незважаючи на прийняті кожним автором принципи й параметри характеристики слов'янських мов, опис конкретної мови (у нашому випадку української) залежатиме не лише від, так би мовити, об'єктивних властивостей мови: погляд на ті чи ті особливості нашої мови, акценти в їх розгляді (порядок, глибина та спосіб інтерпретації) великою мірою детерміновані суб'єктивними характеристиками автора (авторів): їх національною приналежністю, рівнем славістичної підготовки тощо. Для підтвердження цієї тези пропонуємо, наприклад, проаналізувати описи української мови в національних варіантах популярної в мережі Інтернету енциклопедії „Вікіпедія”. З одного боку, такі описи побудовано за приблизно однією схемою: опис найважливіших характеристик української (як і будь-якої іншої описуваної в аналізованій енциклопедії мови) зазвичай подають у такому порядку: спочатку називають найважливіші фонетичні потім граматичні (морфологічні та синтаксичні), а потім лексичні особливості мови. Крім того, зазвичай разом з фонетичним коментарем подають інформацію про графічні і найважливіші орфографічні особливості.

Зрозуміло, що найповнішим і найрозгорнутішим є опис в українській версії енциклопедії [8]. Нариси в інших національних варіантах аналізованої енциклопедії, а ми переглянули російську [7], польську [13] та чеську [16] версії, відрізняються від українського не лише обсягом, що природно: найважливіше і найцікавіше, що кожна характеристика містить виразні національно детерміновані ознаки визначення набору диференційних ознак та способу їх інтерпретації знову ж таки залежно від того, як вони виявляються у рідній мові переважно безіменних творців національних варіантів „Вікіпедії”.

Готуючись до вступної бесіди, яка розпочинає короткий курс української мови, відповідно мусимо визначити основні тези вступного коментаря, який, з одного боку, давав би достатньо повне та різнобічне уявлення про українську мову та її місце

серед сусідніх слов'янських, а з іншого, у кожному конкретному випадку був максимально зорієнтований на активне використання фонетичних знань студента-славіста, передусім володіння ним рідною слов'янською мовою, а також на знання певних відомостей про інші слов'янські мови.

Вважаємо, що розпочати такий вступний коментар варто з повідомлення про те, що українська мова є національною мовою одного зі східнослов'янських народів, державною мовою України, яка традиційно перебуває у сфері впливу грецького (константинопольського) напрямку християнства, що, зокрема, зумовлює використання українцями кириличного письма. Одразу ж наголошуємо, що упродовж історичного розвитку українського етносу українці виробили власний варіант кирилиці. Так, наприклад, росіянинові під час опису графіки української мови достатньо вказати лише на відмінні специфічні літери української кирилиці *є, ї* та наголосити на відсутності, з іншого боку, в українській графіці *ъ, э, ё*. При роботі зі славістами-білорусами звертаємо увагу на відсутність в українському варіанті кирилиці літери *ў* (що відображає більшу порівняно з російською та українською, „фонетичність” білоруської орфографії, і наявність в українській графіці спеціальної літери *щ*, якою українці позначають два звуки [шч]. Натомість представникам західнослов'янських народів насамперед варто повідомити про кириличну основу української графіки, а лише потім говорити про її українську специфіку. Носіям (знавцям) і російської, і чеської, і польської мови потрібно спеціально розповісти про особливий знак (апостроф), який позначає роздільну вимову суміжних звуків. Варто зазначити, що і в цьому випадку глибший коментар для носіїв різних слов'янських мов буде різним. Так, росіянам і полякам потрібно наголосити на відмінності української вимови губних перед *я, ю, є, ї* та винятковому поширенні в мовленні багатьох українців ненормативної суржикової м'якої вимови, під час роботи з чеськомовною аудиторією можемо спиратися на позитивний трансфер роздільної вимови м'якого *ě* після *b, p, v, f*, при цьому слід наголосити на необхідності урахування особливої вимови буквосполучення *mě* [мн'є].

Переходячи до безпосередньої характеристики найважливіших фонетичних та граматичних рис української мови, передусім мусимо відібрати ті, про які скажемо у вступному коментарі. Вважаємо, що загалом вдалий відбір таких рис здійснив В. Лучик, виокремивши такі фонетичні особливості, як:

- твердість приголосних перед [e]: *небо, ледар, село, перший, темно*;
- поява м'яких приголосних [c'], [z'], [ц'] на місці [x], [г], [к] унаслідок другої палаталізації: *блосі, друзі, руці* ;
- [i] на місці новозакритих [o], [e] (*біб < бобь, сіл < села*) і псл. [ě] (*дід, гніздо, різати*);
- фрикативний [г] на місці зімкнено-проривного псл. [*g]: *гриб, нога* [3: 38].

Назвавши основні фонетичні особливості, одразу ж можемо дати їх докладніше тлумачення, не забувши при цьому врахувати мовну підготовку слухачів. Так, на тезі про обов'язкову тверду вимову українцями приголосних перед *є* треба особливо наголосити в російській та польській аудиторії, що власне стане першим профілактичним заходом щодо появи у мовленні студентів дуже поширеного акцентного огріху, так званого „скання”, спричиненого у цьому випадку негативним трансфером з російської та польської мови. Чеськомовним слухачам, навпаки, варто вказати на спільність української та чеської вимови у цьому випадку.

По-різному доведеться коментувати і збереження українською мовою наслідків другої палаталізації задньоязикових: у цьому випадку українська вимова

знову ж буде відповідати польській та чеській і різнитися від російської (та, до речі, і словацької).

Цікавим та симптоматичним вважаємо і коментар щодо специфічно українського **і** в закритих складах: на перший погляд, в усіх залучених до аналізу мовах такого явища немає, проте, з іншого боку, правильно вимовляти і писати відповідні українські слова полякам та чехам, на нашу думку, допоможе графічний коментар з посиланням на правопис у польській та чеській мовах спеціальних „етимологічних” літер **ó** (о крескованого) та **ů** (у кружкованого), які пишуть якраз у позиції, що відповідає написанню українського **і**, яке чергується з **о** та **е**.

Додаткових роз'яснень потребує переважно використання українцями фрикативного [г]: з одного боку, воно протиставляє українську вимову польській та російській і зближує її з чеською (тим паче, що чехи використовують і проривний **g**, але винятково в запозичених словах), з іншого боку, з жодною мовою протиставлення чи тотожність не є абсолютною, що не дає змоги повною мірою спиратися на знання рідної мови: українські слова з **г** іноземцям усе ж доведеться запам'ятовувати, причому не без труднощів, про що свідчить такий фрагмент чеського опису української вимови у Вікіпедії: „Původní slovanské G se změnilo na H, stejně jako v češtině. K označení skutečného G (vyskytuje se pouze v cizích slovech) slouží nové písmeno Ā - např. grunt = grunt. Jde to tak daleko, že se na Ukrajině váží na hramy, případně cestovatel, který jede na Ukrajinu, vyplňuje imigracijní kartku” [16].

Зрозуміло, що поданий мінімум фонетичних своєрідностей української мови не дає змоги виразно окреслити її неповторне обличчя. Тому вважаємо за необхідне наголосити й на такій важливій її особливості як виняткова милозвучність, яку забезпечує комплекс фонетичних властивостей. На наш погляд, можна говорити про особливе прагнення (особливу схильність) української мови до виразності, дзвінкості звучання, що виявляється, зокрема, в таких явищах, як: відсутність якісної редукції голосних, їх виразна вимова у ненаголошеній позиції, що досить складно засвоюють росіяни, часто допускаючи помилкове акання; відсутність оглушення дзвінких приголосних в абсолютному кінці слова, чим українська відрізняється від усіх порівнюваних мов; активне використання дзвінких африкат [дж], [дз], [дз']; розгалужена система чергувань милозвучності; поширеність асиміляцій приголосних за дзвінкістю (у порівнюваних мовах частіше відбуваються асиміляції за глухістю) тощо.

Працюючи з носіями конкретної східно- чи західнослов'янської мови, крім згаданих особливостей, можемо звертати увагу й на інші. Так, наприклад, росіянам, які починають вивчати українську мову, обов'язково треба наголосити на тому, що в російській та українській мовах приголосні суттєво різняться за здатністю пом'якшуватися – у російській більшість приголосних можуть бути і м'якими і твердими, натомість в українській кількість пар твердий / м'який менша (до речі у чеській лише три такі пари). Росіянам важливо також дізнатися, що український **и** позначає в сучасній мові звуки різного походження (колишні [i] та [и]): порівняй укр. *син*, *сила* із рос. *сын* і *сила*. У чеській мові теж відбувається подібний процес злиття давніх голосних, але з протилежним результатом: давні [y], [i] злилися в [i], (який традиційно позначають проте різними літерами: *syn* і *síla*).

Варто сказати і про українські відповідники особливих звуків, притаманних лише одній з порівнюваних мов: маємо на увазі специфічний чеський дрижачий, позначуваний літерою **ř**, який походить із праслов'янського м'якого вібранта, та польські носові, позначувані літерами **ą** та **ę**.

На особливу увагу заслуговує український наголос. Росіянам, які звикли до нефіксованого наголошування, варто запам'ятати лише те, що в багатьох випадках український та російський наголоси відмінні, порівн.: „Należy zwrócić uwagę, że akcent w analogicznych słowach ukraińskich i rosyjskich dość często różni się lub wykazuje inny typ zmienności” [13]. Натомість поляків та чехів, що звикли до безпроблемного фіксованого наголосу, передусім треба переконати важливості запам'ятовування особливостей наголошування конкретних слів, постійній роботі зі словником і, на жаль, у недоцільності намагань вивести якісь строги закономірності українського наголошування; ілюстрацію таких спроб ми знайшли в описі української мови у польському варіанті Вікіпедії: „Język ukraiński posiada akcent swobodny. Zasadniczo można wyróżnić: akcent na przedrostku wyrazu, akcent na konkretnej sylabie z tematu wyrazu (liczonej od jego początku), akcent na pierwszej sylabie końcówki, akcent na ostatniej sylabie wyrazu.

W porównaniu z innymi językami słowiańskimi z akcentem swobodnym (rosyjskim, serbskim, chorwackim), akcent ukraiński wykazuje dużą stałość morfologiczną, tzn. rzadko zmienia się w różnych formach tego samego wyrazu oraz w różnych wyrazach z tej samej rodziny. Zmiany akcentu są zwykle przewidywalne i odbywają się najczęściej według jednego z następujących schematów: wiele rzeczowników 1- i 2-sylabowych przenosi akcent z tematu na końcówkę i odwrotnie przy zmianie liczby z pojedynczej na mnogą; niektóre rzeczowniki 1- i 2-sylabowe rodzaju męskiego z akcentem na ostatniej sylabie, w wołaczach przenoszą akcent na pierwszą sylabę; spora liczba 2-sylabowych przymiotników ma akcent na końcówce, podczas gdy odpowiadający im przysłówki na temacie; nieliczne 2-sylabowe przymiotniki różnią się akcentem z odpowiadającymi im rzeczownikami; część czasowników ma w bezokoliczniku i pierwszej osobie liczby pojedynczej (czasem również w trybie rozkazującym) akcent na końcówce, a w pozostałych formach przesuwa się on na temat; zaimki osobowe i wskazujące przenoszą akcent z ostatniej sylaby na pierwszą, kiedy są poprzedzone przyimkiem”[13]. Принагідно, розглядаючи питання про наголос, наголошуємо чехам і словакам про відсутність в українській мові довгих та коротких голосних.

Характеризуючи граматичну систему української мови, передусім підкреслюємо, що вона переліком способів та засобів вираження граматичного значення, основними граматичними категоріями, їх устроєм та формальним представленням, визначальними закономірностями побудови словосполучень та речень, їх структурними типами дуже близька до інших слов'янських мов, особливо тих, які є об'єктами нашого порівняння. Водночас, як і кожній окремій мові, українській притаманні певні морфологічні та синтаксичні особливості, на яких зосереджуємо увагу слухачів. Услід за В. Лучиком, назвемо найочевидніші морфологічні риси: збереження кличного відмінка: *хлопче, мамо*; паралельне закінчення *-ові, -еві* в давальн. і місцев. відмінках іменників чол. роду: *батькові, коневі*; паралельні до аналітичних синтетичні форми майбутнього часу недоконаного виду на *-му, -меш, -ме, -муть* (*писатиму, носитимеш, мовчатимуть*); особове закінчення *-мо* в дієсловах наказового способу, які виражають спільну дію: *ходімо, граймо, починаймо*; непродуктивність дієприкметників теперішнього часу і відповідних синтаксичних зворотів [3: 38] і додамо наявність форм давнини часу дієслів, дієслівних форм на **-но, -то** тощо. Зауважимо, що інтерпретація у вступному коментарі тих чи інших згаданих вище і не згаданих морфологічних явищ знову ж таки прямо залежатиме від мовної підготовки слухачів славистів.

Так, коментуючи особливості відмінювання іменників української мови

росіянам, з одного боку, наголошуємо на наявності спеціальних форм кличного відмінка (вокатива) у відповідних іменників чоловічого та середнього роду, на переважанні закінчення **-у** у формах родового відмінка однини іменників чоловічого роду, у переважанні закінчень **-ові**, **-еві** в цих іменників у формі давального відмінка однини; полякам та чехам, з іншого боку, говоримо про велику схожість цього фрагмента української словозміни з відповідними підрозділами чеської та польської мов.

Відзначаємо велику схожість витворення синтетичних форм ступенів порівняння прикметників в українській, польській та чеській мовах, водночас наголошуючи на специфічності російських форм на зразок *самый большой*. З іншого боку, привертаємо увагу представників західнослов'янських етносів до наявності в прикметниковому закінченні чоловічого роду називного відмінка однини кінцевого **й**.

Говорячи про граматичний устрій українського дієслова, обов'язково згадуємо про специфічно українські граматичні форми майбутнього часу недоконаного виду, наприклад: *житиму, житимеш, житиме, житимемо, житимете, житимуть*, давноминулого часу: *жив був, жила була, жили були*, форми на **-но**, **-то** тощо.

Варто вказати також і на можливі навіть у близькоспоріднених мовах відмінності дієслівного керування, неврахування яких призводить до появи суржикових утворень на зразок *дякую вас*. Одразу ж потрібно наголосити також і на специфіці утворення прийменниково-іменникових сполучень в українській мові порівняно як з російською, так і польською та чеською: відповідно рос. *тетрадь по математике* – укр. *зошит з математики*, рос. *книга о брате* – укр. *книга про брата* – чеськ. *kniha pro bratra* (*книга для брата*) тощо.

Вступний коментар мав би містити найзагальніші згадки і про відсутні в українській мові граматичні категорії (чи їх форми), які є у мовах тих, хто вивчає українську. Передусім маємо на увазі таку важливу для польської мови граматичну категорію чоловічоособовості, яка пронизує весь морфологічний лад польської мови. У цьому ряду варто би згадати і особові форми польських дієслівних форм минулого часу, чеські складені форми минулого часу, звичка до творення яких буде серйозною перешкодою для успішного засвоєння правил українського дієвідмінювання. Росіянам винятково важливо усвідомити особливе ставлення українців до активних дієприкметників та до утворення дієслівних форм з постфіксом **-ся**.

Найважливішими для славіста-початківця характеристиками синтаксичної своєрідності української мови, на наш погляд, є усвідомлення того, що з-поміж слов'янських (і неслов'янських) мов, які можна поділити на мови за зразком „Я маю...” (польська, чеська та інші) і мови зразка „У мене є...” (російська), українській належить проміжне місце: можливими є речення як першого, так і другого типів. На відміну від західнослов'янських мов в українській рідко вживають дієслово *бути* у теперішньому часі, активніше використовуючи в таких випадках особові займенники. Займенники необхідно вживати і з українськими дієслівними формами минулого часу, які не мають спеціальних особових маркерів.

Визнаючи у вступному коментарі велику схожість та близькість лексичних фондів аналізованих слов'янських мов, водночас із самого початку наголошуємо на необхідності підвищеної уваги до вивчення власне української лексики, урахування явищ міжмовної омонімії між спорідненими мовами, яка може суттєво ускладнювати порозуміння, породжувати девіації різних типів.

Отже, вступне заняття з курсу української мови для студентів-славістів повинно ґрунтуватися на врахуванні загальномовознавчих та лінгвославістичних знань,

отриманих упродовж попередніх студій, відштовхуватися від базових знань рідної для кожного слухача слов'янської мови та відомостей про інші мови, якими він володіє. Лінгвістично й методично обґрунтований та виважений вступний коментар стане надійним помічником і дороговказом у подальшому опануванні української мови.

1. *Белякова С.М., Новикова Л.А., Фролов Н.К.* Введение в славянскую филологию. – Тюмень, 1991.
2. *Кондрашов Н.А.* Славянские языки: Учеб. пособие для студентов филол. спец. пед. ин-тов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М., 1986.
3. *Лучик В.В.* Вступ до слов'янської філології. – К., 2008.
4. *Поляков О.* Славянские языки. Основные особенности. Параллельные тексты. – Vilnius, 1998.
5. *Собинникова В.И.* Введение в славянскую филологию. – Воронеж, 1979.
6. *Супрун А.Е., Калюта А.М.* Введение в славянскую филологию. – Минск, 1981.
7. Український язык // [http://ru.wikipedia.org/wiki/ Украинский язык](http://ru.wikipedia.org/wiki/Украинский_язык).
8. Українська мова // [wikipedia.org/wiki/ Українська мова](http://wikipedia.org/wiki/Українська_мова).
9. Языки мира: Славянские языки / РАН. Институт языкознания; Ред. колл.: А.М. Молдован, С.С. Скорвид, А.А. Кибрик и др. – М., 2005.
10. *Dalewska-Greń H.* Języki słowiańskie. – Warszawa, 1984.
11. *Fałowski A., Sendero B.* Biesiada słowiańska. – Kraków, 1992.
12. *Horálek K.* Úvod do studia slovanských jazyků. – Praha, 1962.
13. Język ukraiński // http://pl.wikipedia.org/wiki/Język_ukraiński
14. *Moszyński L.* Wstęp do filologii słowiańskiej. – Warszawa, 1984.
15. *Petr J.* Základy slavistiky. – Praha, 1984.
16. Ukrajínština // <http://cs.wikipedia.org/wiki/Ukrajinstina>.

LINGUAL-DIDACTIC PARAMETERS OF THE INTRODUCTORY COMMENTARY WHEN STUDYING UKRAINIAN BY SLAVONIC STUDENTS

Marian Skab

Yurij Fedkovych Chernivtsy National University

The article deals with study of the lingual-didactic possibilities of the introductory commentary when studying Ukrainian by Slavonic students. On one hand such a commentary must include the information on the basic (phonetic, grammatical, lexical, and graphical) peculiarities of the Ukrainian language in general and on the other hand it must emphasize with the use of the students' knowledge the common and distinctive features of the Ukrainian language and other Slavonic and non-Slavonic languages students know.

Key words: introductory commentary, common and distinctive features (phonetic, grammatical, lexical, and graphical) of the Slavonic languages

**ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ
ВСТУПИТЕЛЬНОГО КОММЕНТАРИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ
УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ-СЛАВИСТАМИ**

Марьян Скаб

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

Определены лингводидактические возможности вступительного комментария при изучении украинского языка студентами-славистами. Такой комментарий должен содержать информацию об основных (фонетические, грамматические, лексические, графические) особенностях украинского языка вообще, а также концентрировать внимание на общих и отличительных чертах украинского и других известных слушателю славянских языков.

Ключевые слова: вступительный комментарий, общие и отличительные черты (фонетические, грамматические, лексические, графические) славянских языков.